

ТАЛАНТ ПРОТИ НІГІЛІЗМУ ПАМ'ЯТІ ДРУЗІВ

Анатолій ФУРМАН

Copyright © 2008

Суспільне життя, мов гірська ріка, біжить безупинно, спираючись на береги офіційної влади і неформальної сили загалу й щомиті випробовуючи народне дно на духовне, соціальне і навіть фізичне виживання. Після позачергових виборів до Верховної Ради 2007, на владних просторах великої політики відбулися зміни, хоча й формальні, декларативні, проте очікуванні у результатах і персоналіях, а серед народного гурту – знову забродила суміш напівусвідомлених переживань надії, зневіри і відчаю у проєкціях на найближче, не кажуче вже про віддалене, майбутнє. З першого погляду, здається, що нічого не змінилося ні у верхах – адміністративних, політичних, бізнесових, ні серед велелюддя, зайнятого своїми буденними прагматичними проблемами та інтересами, ані у соціально строкатій і психологічно напруженій ритміці життя українських сімей.

І все це справді так, якщо не взяти до уваги найголовніше – мізерну за чисельністю, але найважливішу за якістю вітакультурного оздоровчого впливу на соціум справжню **інтелектуальну еліту нації**, тобто той її розумовий меч і культуродайний щит, що забезпечують країні впевненість на міжнародній арені у боротьбі за пріоритети, причому як політичні та економічні, так і соціальні та екологічні. Більше того, саме специфічно бойове докладання елітою своїх зусиль, як відомо, фатумно визначає успіх розгортання й довершення суспільствотворення – демократичного, правового, соціального, гуманістичного. Вочевидь мовиться не стільки про політичну еліту, котра свою розумову енергію та фінансову могутність спрямовує на “сокровенне” – одержання влади заради самої влади, скільки про еліту висококультурницьку, загальнолюдську, неформальну, яка вирощує й доглядає саме осердя “гуманітарної аури суспільства” (Ліна Костенко). Тоді нація впевнено крокує у своєму історичному сьогоденні до нових вершин економічного процвітання та ідейної єдності, соціальної злагоди і духовної самореалізації своїх громадян.

Із цих позицій друга половина 2007 року є болюче втратною для гуманітарної еліти України: із земного життя у вічність пішли три видатних Науковці, талановиті Вчителі, Фундатори наукових шкіл і відомі громадські Діячі, котрі істотно збагатили національну культурну скарбницю:

Трофімов Юрій Леонідович
(22.08.1944 – 01.08.2007)

Погрібний Анатолій Григорович
(03.01.1942 – 09.10.2007)

Цуканов Борис Йосипович
(18.10.1946 – 25.12.2007)

Усім було за шістьдесят, давно здобуті найвищі наукові ступені і вчені звання, незаперечний авторитет в науці та освіті – серед колег, управлінців, наступників, студентів; зорані, засіяні й особисто зібрані авторські ділянки гуманітарної творчості і майстерного професійного діяння, вимогливість до себе та учнів і безмежна доброта до рідних і світу в цілому, по-дитячому щире, але винятково широке і змістовне правдолюбство, нарешті незламна віра у те, що все можна змінити на краще, якщо вчиняти цілеспрямовано, згуртовано і мудро. Вони були різні, і не лише зовні, а й за базовою освітою та визначальним упредметненням своєї професійної мислєдіяльності; навколишні їх завжди бачили спортивно бадьорими, життєлюбними та сповненими професійного досвіду викладання в національних університетах – Київському імені Тараса Шевченка та Одеському імені Іллі Мечникова.

Примітно те, що кожен із них не стільки переймався сімейними клопотами, котрих, як завжди, вистачало, скільки був переповнений державницькими справами й загальнопрофесійними інтересами, а тому мислив не приземлено й, тим більше, не побутовими картинками достатку чи власної вигоди, а масштабно, багатопроблемно, стратегічно. Скажімо, маючи винятковий соціальний статус і достатні фінансові можливості жоден із них за земного життя не мав автомобіля чи яхти, що в очах загалу підкреслювали б не лише

заможність, а й впливовість власників. Вочевидь розкоші їм не були потрібні, адже спільнодержавне та міжособистісне вони ставили вище за матеріальне, віддаючись покликанню і професії до кінця, працюючи на межі своїх сил і здібностей. Саме у цьому був і залишиться назавжди їхній непідробний талант – здійснювати висококультурницьку справу краще за інших, причому тоді, коли, здавалося б, її робити немає ні змоги, ні вигоди, ані сенсу.

Талант **Юрія Трофімова** не обмежувався комунікативним простором динамічного життя вітчизняної психології, в епіцентрі якого він перебуває останні три десятиліття, а розстелявся позитивними впливами на все соціогуманітарне довкілля, передусім на наукове співтовариство і на національний освітянський загал вищої школи. Він розпочинав своє сходження до вершин професійної майстерності інженером кораблебудування, а завершив адміралом української психології, навічно закарбувавши своє ім'я як редактор і співавтор одного з найкращих підручників “Загальна психологія”, як одноосібний автор яскравого підручника “Інженерна психологія” і цілої низки оригінальних наукових праць з теоретико-методологічних проблем сучасної психології. Його світоглядний обшир усвідомленого мислення шокував довершеністю розумінневих конструкцій, методологічна прозорливість скальпувала найскладніші вузли і загати на шляху розвитку теоретичної та експериментальної психології, а маскуліний психодуховний профіль магнітом притягував друзів, колег, студентів. Нарешті він створив і виплекав в Україні професію й одночасно цілий напрямок у розвитку психологічної науки – інженерну психологію. Юрій Леонідович був невинним життєлюбом, прекрасним співрозмовником і вкрай цікавим диспутантом, мав хист зачаровувати витонченою логікою аргументації своїх думок і вчинків, і без перебільшення був мужньою людиною, котра могла відкрито визнати свої помилки і сказати: “Вибач, я ж не знав”. Остання риса – набуток справжнього лицарства, і не лише інтелектуального, але й духовного, адже тільки сильна індивідуальність здатна розуміти світ і себе максимально правдиво, себто на межі напруження свідомості, котра, як і любов, завжди

Трофімов Ю.Л.
(22.08.1944 – 01.08.2007)

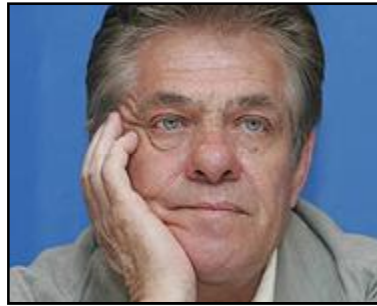
перебуває у стані народження “тут – тепер – повно – назавжди”. Звідси природне прагнення живого людського таланту здолати будь-яке лицемірство – чи то всередині, чи довкола себе, перейти від ситуативного формату існування “мати” до незашореного способу життя “бути” (В. Франкл), а відтак збагачувати свою духовну вагомість свободою, любов'ю, благодаттю і смыслом, без яких “не можна нести жертви і здійснювати подвиг” (М. Бердяєв). Наявність зазначених рис – це і є можливість мислити гранично, на межі сприйняття того, що органі-

зовується у свідомості як низка подій, проте “ніколи не реалізується у просторі й часі” (М. Мардашвілі).

Талант **Анатолія Погрібного** був настільки різнобічним, що давав йому змогу бути зірковим літературознавцем та публіцистом й водночас ефективним управлінцем найвищого вишколу. Це підтверджує його життя, наповнене державними справами. Так, кілька років він успішно виконував обов'язки першого заступника міністра освіти України, більше десятиліття був головою Всеукраїнського педагогічного товариства імені Григорія Ващенко, в останні роки життя – ще й головою Київської організації Спілки письменників України. Проте не цей калейдоскоп посад та офіційних здобутків характеризує психодуховний портрет цього “звичайного” генія незвичайного в мелодії артикуляційної дії українського слова. Найважливіше те, що він був особистісно оголений у своєму упереджено пристрасному служінні невтомному проповідництву, яке наочно підтверджують тисячі сторінок його авторських текстів, написаних з болем, переживаннями і надією. Його фундаментальна збірка праць “Якби ми вчилися так як треба...” й аналогічна авторська програма Національного радіо – це справожиттєва відповідь на найгостріші виклики нашого напруженого історичного часу, яка залишиться в поколіннях – тутешніх і прийдешніх. Добре знаю, що з Анатолієм Григоровичем не лише мені було цікаво спілкуватися: і в його кабінеті як першого заступника міністра, і кілька років поспіль як під час роботи спеціалізованої вченої ради в Інституті українознавства, і прогулюючись Київськими скверами, і телефоном. У

будь-якому разі кожен завжди мав змогу одержати дружню пораду та кваліфіковане роз'яснення особливостей вжитку найскладніших термінів, словосполучень, висловів. І не дивно, що навіть його ідейні опоненти визнавали: у мистецтві мовленнєвої творчості, актуального словотворення йому не було рівних. Він був не просто професором української філології, а її персоніфікованим взірцем й вітакультурним еталоном.

Талант **Бориса Цуканова** вирізнявся багатоплідністю. Здобувши природознавчу університетську освіту й розпочавши свою трудову діяльність учителем фізики, він завершив творчий шлях визнаним повелителем часу в науці, про котрий знав якщо не все, то майже все. Адже створена ним психологічна концепція часу дає якісно нову інтерпретацію процесу його сприйняття, де існує не людина у часі, а суб'єкт життєдіяння, котрий переживає і водночас сам творить час. При цьому особливо захоплює його авторська модель великого біологічного циклу в житті людини, згідно з якою кожен із нас періодично переживає кризи загострення психосоматичних хвороб. Відповідні розрахунки дали змогу передбачати такі кризові "точки" життя, а в підсумку дозволили створити своєрідну прогностичну карту серцево-судинних нападів у проекції на психофізичний портрет конкретної людини. Загалом творча активність Бориса Йосиповича вражає глибиною інтерпретацій, прозорливістю думок, широтою та різноманітністю дослідницьких гіпотез. Він бездоганно обґрунтовує поняття власної одиниці часу індивіда, встановлює зв'язок між цією одиницею часу і типом темпераменту, відкриваючи його п'ятий – рівноважний – тип. Ці наукові результати ще за життя вченого одержують всесвітнє визнання (скажімо, до прибічників долучається відомий англійський психолог Х.Ю. Айзенк). Професор Б. Цуканов безкомпромісно виконував прийнятну ним життєву місію поєднувати у собі подвійне покликання – бути хоронителем традицій і невтомним новатором, вірним справі свого вчителя Д.Г. Елькіна і відданим своїм переконанням. Джерельна правдивість була помножена у нього на холеричну безкомпромісність, котрі, проте, уможлилювали не лише потік плодового річища в теоретичній та експериментальній гілках психології, а й оберталися взірцями наукової доблесті, людсь-

Погрібний А.Г.
(03.01.1942 – 09.10.2007)

кої чесноти і добропорядності в суспільних взаєминах автора. Він поспішав жити, карбував своїми думками і вчинками людську досконалість у своїх дітях, численних учнях і, звісно, друзях. Його вустами часто говорила правда, причому далеко не всіма прийнята та підтримувана. Але в особистому житті він був таким, як і в науці: ніколи не робив поспішних висновків, вівірив до дрібниць результати своїх щоденних дослідів.

Не буде великою помилкою, якщо визнати, що психологія, життя і щастя для Бориса Цуканова – це було одне і те ж.

Сказане – всього три ескізи до самобутніх картин індивідуального Всесвіту Я під написом "Талант". Тоді чому лише ескіз і тільки напис, коли мовиться про три непересічні Доля, які щойно завершили земне життя? Відповідь очевидна: не треба змішувати продукти творчості і живодайну ритміку буття будь-якого таланту, котрий безмежно складний й утаємничений у своїй довільній розвитковій сутності. В контексті цих міркувань С.Л. Рубінштейн, як відомо, вказував на два способи існування людини: перший – життя, яке не виходить за межі безпосередніх зв'язків, у яких проживає людина, так званий пересічний громадянин, другий – пов'язаний з появою власної внутрішньої рефлексії, котра "ніби зупиняє безперервний процес життя і виводить людину за його межі. Вона немовби займає позицію над життям. І це вирішальний, поворотний момент... Тут починається або шлях душевної спустошеності, нігілізму, морального скептицизму..., або інший шлях – до побудови морального людського життя на новій свідомій основі. З появою рефлексії пов'язане філософське осмислення життя" (Буття і свідомість, с. 256).

У будь-якому разі талант – це не тільки видатні природні здібності людини, хист, обдарування, майстерність чи дар робити щось надзвичайне за сталих умов, як повсюдно зазначають словники. Талант – це і яскрава зірка визнаного успіху-доробку одиниць у прозорій темряві суетної суспільної буденності, і блискавка саморуч виплеканого інтелектом і волею успіху на небосхилі майже безперервних пошуків, падінь та осяянь, і Божа Іскра запалити у собі вогнище власного високого призначення та осмисленого горіння щомиті земного проживання. Інакше кажучи, найголовніше – не відійти від життя задля

ілюзорного спасіння, а увійти в нього і стати мислителем, громадянином, праведником. У цьому, власне, й полягає квінтесенція всілякого Таланту – заперечувати безцільність й антисенсовість буття, причому заперечувати невтомно і безперервно – процесом, змістом і результатами власного життєзреалізування. Саме це фатумно єднає трьох різних, по-своєму талановитих й духовно унікальних, професорів, які сталися як сподвижники великої справи смислового наповнення життя всупротив святковому буянню майже тотального нігілізму (від лат. *nihil* – ніщо) і завдяки щохвилинному самонавіюванню “Я можу!” і “Якщо не я, то хто?”.

Вочевидь знайдуться скептики, які скажуть, що ті, про кого тут мовиться, були нічим не кращі за нас, ну хіба що виявляли більшу наполегливість, та їм частіше таланило. І справді, вони були серед нас, і нічого життєве їм не було мерзенне. Отже, поруч із творчими досягненнями, ці відомі достойники до останнього боролися з нігілізмом в усіх його формах – індивідуальних і групових, явних і латентних, агресивних і добродушних. Вони добре розуміли, що нігілізм пускає своє темне коріння тоді, коли висувається й настирно пропагується вимога, щоб усе було “високе”, “криштално досконале”, “ідеально чисте”. А оскільки цього не можна досягнути, то коріння нігілізму проростає далі й часто заповнює все підґрунтя суспільного життя: врешті-решт з’ясовується, що такого наддосконалого чи істинно високого немає і ніколи не було, тоді стверджується, що все вершинне, у тому числі й конкретний талант, – це примара, притворство чи просто фантом, а тому немає ні Бога, ні святості, ні правди, не кажучи вже про сенс життя.

У ногу з нігілізмом крокує посередність, котра, як писав Г.Ф. Гегель, “довго існує і врешті-решт править світом...”, володіє також і думками, адже переконує у правоті всіх, хто є носіями маленьких думок і, таким чином, забезпечує собі тривале існування. Панування посередності й означає саме те, що вона настирно стоїть на своїй брехні, але не домагається і не досягає правди, не віддає належне поняттю; ця довговічність царства посередності воднораз означає, що істина не відтворюється у

Цуканов Б.Й.

(18.10.1946 – 25.12.2007)

ній як процес” (Філософія природи, с. 55–56).

Генезис нігілізму як явища, пов’язаного “з переоцінкою усіх вищих цінностей, котрі тільки й заповнюють дії і прагнення людей” (Ф. Ніцше), був би безпроблемним, якби не життєутвердження сотень і тисяч національних талантів, котрі народжують нові цілі та ідеали, світоглядні універсали і культурні коди, а відтак збагачують український соціум прагненнями, значеннями, смислами, досвідом. Тому дискусійною є думка, що історія не досягнула своєї мети,

адже виникла людина озлоблена, хвора; і хвороба ця називається “нігілізм” (Ж. Дельоз). Швидше має сенс твердження М. Мамардашвілі про те, що нігілізм – це своєрідний спосіб пережити власну поразку, “підсумок несамодостатності людських станів”, що не вимагає відповіді на смисложиттєві запитання, котрі передбачають як інтелектуальне, так і духовне напруження.

* * *

Подумки проводжаючи у незворотну дорогу Юрія, Анатолія, Бориса, хочеться запитати тих, хто залишається поки-що у земному вимірі життя: “Чи є серед нас рівноцінні таланти, які заповнять вивільнену нішу осмисленого високопродуктивного сьогодення? І чи підготовленні гідні наступники, котрі понесуть прапор антинігілізму до нових перемог сенсу життя? Й чи спроможна національна гуманітарна еліта вивести Україну на нові рубежі глобалізації та домогтися її впливової ролі у світі?” Запитання, здається, зовсім не риторичні.

В особі трьох Талантів, кожний з яких не втратив об’єктивованих обдарувань, а лишень позбувся свого суб’єктного носія, залишається побажати тілу – нехай земля буде пухом, великій сподвижницькій справі – не менш талановитих і вірних учнів та наступників, душі – царства небесного, а всім нам – вічної пам’яті та осмисленого життя.

Ще Л.С. Віготський писав, що “смерть є факт, який має і свій позитивний смисл, вона – особливий вид буття...” [Вибр. тв. – Т. 1, с. 336]. Отож, дорогі друзі, залишайтеся у наших серцях й у нашій свідомості, а ми намагатимемося бути вірними спільному великому покликанню.

Надійшла до редакції 29.02.2008.